

УДК 321:004

Комарова Т.Г.,
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
Тихонова Л.А.
Харківський національний університет радіоелектроніки

ТРАНСФОРМАЦІЇ ДЕМОКРАТИЧНОГО МЕТОДУ УПРАВЛІННЯ В ІНФОРМАЦІЙНУ ЕПОХУ

Розглядаються проблеми електоральної та ліберальної демократії, політичного менеджменту і політичного управління в умовах інформатизації і глобалізації сучасного суспільства. Автори аналізують виклики демократичному методу управління суспільством, які існують в інформаційну епоху. Досліджується співвіднесеність керованості та стихійності у політиці на сучасному етапі та фактори розвитку, в яких вони виражаються.

Ключові слова: інформаційне суспільство, політичний менеджмент, політичне управління, керованість, стихійність.

Комарова Т.Г., Тихонова Л.А.

ТРАНСФОРМАЦИИ ДЕМОКРАТИЧЕСКОГО МЕТОДА УПРАВЛЕНИЯ В ИНФОРМАЦИОННУЮ ЭПОХУ

Рассматриваются проблемы электоральной и либеральной демократии, политического менеджмента и политического управления в условиях информатизации и глобализации современного общества. Авторы анализируют вызовы демократическому методу управления обществом, которые существуют в информационную эпоху. Исследуется соотносимость управляемости и стихийности в политике на современном этапе и факторы развития, в которых они выражаются.

Ключевые слова: информационное общество, политический менеджмент, политическое управление, управляемость, стихийность.

Komarova T., Tihonova L.

MANAGEABILITY AND SPONTANEITY AS PROBLEMS OF DEVELOPMENT OF DEMOCRACY IN CONDITIONS OF INFORMATION SOCIETY

Problems of electoral and liberal democracy and political management in conditions of informatization and globalization of modern society are considered in this article. Authors analyze challenges to democratic method of society management that exists in the information epoch. They investigate how manageability and spontaneity in politics at the present stage are correlated, in what new factors of development they are expressed.

Keywords: information society, political management, manageability, spontaneity.

Останнім часом і в суспільних настроях і в політичній науці утвердилася думка, що демократія є найкращим суспільним ладом і піддавати сумніву її перемогу просто неможливо. Однак, дослідники феномена демократії поступово доходять висновку, що саме поняття демократії є багатограним різноманітним і почасти часом суперечливим. За час свого існування термін

«демократія» настільки розширив своє значення, що вимагає постійного уточнення свого змісту. Що ж розуміє сучасна наука під демократією?

Вважається, що найбільш вдале визначення сучасної демократії дав Й. Шумпетер. На його думку, «демократичний метод – це такий інституційний устрій для прийняття політичних рішень, у якому індивіди набувають владу приймати рішення шляхом конкурентної боротьби за голоси виборців» [1, с. 247]. Тобто, на думку Шумпетера, головна ознака демократії – це вибори. Така демократія отримала назву «електоральної»,

і ми дуже часто, говорячи про демократію, маємо на увазі саме цю її ознаку – можливість періодично обирати владу шляхом вільних, прямих і таємних виборів.

Вибори шляхом таємного голосування як головна ознака демократії присутня практично у всіх її концепціях. З легкої руки Шумпетера, вибори стали вважатися єдиним об'єктивним критерієм демократії. Однак навіть з цим положенням зараз згодні не всі. А.В.Лукін у статті «Чи можлива інша демократія?» наполягає на тому, що «під визначення Й. Шумпетера ніяк не підходить та демократія, яка, власне, і дала нам це поняття, а саме, грецька, насамперед афінська демократія» [2, с. 11].

Той суспільний лад, який ми сьогодні називаємо демократією, у стародавніх греків іменувався аристократією або олігархією і виражав інтереси заможної меншини: шляхом голосування в Афінах заміщалося лише невелика кількість певних посад. Політичне керівництво у стародавніх греків обиралося методом жеребкування. І такий підхід зберігався досить довго і не тільки в Стародавній Греції. Принцип обрання за жеребом зберігається в деяких царинах державної діяльності до сих пір. Наприклад, під час складання колеги присяжних в суді, визначення черговості виступу в багатьох громадських і спортивних організаціях. Основна ідея такого вибору – зрівняти шанси всіх членів змагання, щоб виключити фактор особистої зацікавленості. Звичайно, відбір за жеребом не є панацеєю від усіх недоліків демократії, проте прихильників такого вибору стає все більше, і для цього є ряд причин.

Звичайно, демократія характеризується досить великим набором ознак, але вибори все одно стоять серед них на першому місці. Наприклад, американські політологи вважають, що держава може називатися електоральною демократією, якщо вона відповідає певним критеріям. До них відносять: багатопартійну політичну систему, загальне виборче право, регулярні і таємні вибори і широкий доступ громадськості до політичних партій. Однак слід пам'ятати, що електоральна демократія – це тільки процедура, тому і визначається найчастіше як «метод».

Поняття «ліберальна демократія» набагато ширше поняття електоральної демократії електоральної. Воно включає в себе достатню кількість громадянських свобод особистості. Британський дослідник Девід Лейн вважає, що «ліберальна демократія за визначенням включає в себе основні риси капіталістичного суспільства і, отже, виклю-

чає соціалістичні суспільства, що мають інші соціальні атрибути, зокрема, суспільну власність, рівність (обмежує свободу) і колективні права на збиток індивідуальним (обмеження конкуренції). У цьому контексті демократію як політичний інструментарій та найбільш придатну оболонку для капіталізму, а аж ніяк не засіб звільнення людини» [3, с. 129].

Розмова про ліберальну демократію не може залишити без уваги співвідношення влади і прав людини, адже лібералізм – це перш за все забезпечення широкого кола прав особистості. Основою ліберальної демократії є положення про те, що кожна людина від народження наділена правами, реалізація яких – мета існування цивілізації. Але справедливо зауважити, що таке розуміння цілей цивілізації було не завжди. Історія знає чимало прикладів негативного ставлення до природних прав з боку відомих дослідників і вчених. Наприклад, Ієремія Бентам (засновник утилітаризму) був противником абсолютизації природних прав людини, оскільки вони можуть зашкодити цілям суспільного розвитку і призвести до анархії. Доктор історичних наук В.А.Лукін теж дотримується думки, що ідея невідворотної реалізації природних прав людини, «що за певних умов відіграє позитивну роль, іноді може стати шкідливою і навіть небезпечною. Це відбувається, коли в жертву абстрактно зрозумілим природним правам приносяться всі інші міркування, наприклад, інтереси суспільства в цілому» [2, с.16].

І все-таки в сучасному суспільстві перемогло таке розуміння демократії, коли правильним вважається невід'ємне право більшості правити згідно зі своєю волею. Таке становище призвело до швидкого зростання взаємозалежності виборців і політиків. Виник новий тип політика, який дбає не про розв'язання нагальних проблем, а турбується лише про власний рейтинг і популярність серед населення.

Сучасна демократична теорія розглядає політику як соціальне явище, яке виникає з політичної боротьби, генерується із зіткнення різноманітних людських інтересів, і в результаті якого виникає певна конфігурація влади. Вважається, що політична боротьба становить саму сутність демократичних політичних режимів, а політичні суб'єкти повністю самостійні і самодіяльні. До недавнього часу політологія розглядала політичні процеси як саморегулюючі. Однак не можна не помічати, що політичні процеси

в сучасному суспільстві стають все більш складними, і не тільки у політиків виникає бажання цими процесами керувати. С.Н.Пшизова у статті «Чи можна управляти демократією?» однією з перших звернулася до проблеми співвідношення керованості і стихійності сучасних політичних процесів. Вона вважає, що ті чи інші спроби програмування демократичних процесів здаються стихійними, і це можна спостерігати практично скрізь [4]. У молодих демократіях пострадянського простору такі тенденції проявляються найбільш яскраво, майже радикально.

Проблеми функціонування демократії у сучасному інформатизованому і глобалізованому суспільстві стали найбільш актуальними у той період, коли почали масово трансформуватися авторитарні режими ХХ століття. Прагнення швидко «побудувати» демократичне суспільство стимулювало теоретичні і прикладні дослідження у сфері «прикладної політології». Сьогодні навіть у старих, усталених демократіях спостерігаються спроби управління демократичними процесами за допомогою політичних технологій. Вважається, що ці спроби носять локальний характер і стають приводом для прийняття серйозних політичних рішень. У країнах же з невеликим демократичним досвідом такі спроби намагаються не помічати. Очевидно, що виникає нова проблема сучасної демократії. З одного боку, ми свято віримо, що демократія – єдино можливий шлях розвитку сучасного суспільства. З іншого боку, очевидним є прагнення і можливості управління цією демократією з боку професійних політиків. У сучасних освітніх установах з'явилися навчальні курси, які навчають майбутніх фахівців політичного маркетингу, політичних комунікацій, зв'язків з громадськістю і т.д.

З другої половини ХХ ст. політичний менеджмент не лише міцно увійшов у наше життя, а й отримав свій подальший розвиток. У політичне життя сучасного суспільства увійшли такі політичні терміни: політичний менеджмент, політичний PR, політичний маркетинг. Вони покликані пояснити ті політичні реалії, які вже неможливо описати за допомогою традиційних політичних категорій. Сучасні дослідники ще тільки намагаються усвідомити і пояснити зміст цих понять. Іноді політичні терміни автоматично запозичуються з англійської мови, при цьому сутність термінів не завжди адекватна вітчизняному розумінню. Наприклад, тлумачення терміна «політичний

менеджмент» зараз не тільки є надто широким, а й досить суперечливим. Західні політологи звикли під «політичним менеджментом» розуміти певну сукупність прикладних навичок, якими професійно володіють політконсультанти. До таких навичок зазвичай відносять організацію виборчих кампаній, політичну рекламу, вивчення громадської думки. Вважається, що таке розуміння політичного менеджменту не передбачає втручання в управління всією політичною системою. Однак, у контексті вітчизняної політики, стає очевидним, що політичний менеджмент часто переходить саме в політичне управління, а здійснюють його не тільки політконсультанти, а й професійні політики.

Автор одного з перших підручників з політичного менеджменту Г.В.Пушкарьова вважає, що основною відмінністю менеджменту від управління в політичній сфері є не суб'єкт і не об'єкт впливу, а методи, за допомогою яких він здійснюється. Такими вона вважає ненасильницькі методи, за яких не використовуються статусні ресурси влади [5]. Тобто, політичний менеджмент тим і відрізняється від політичного управління, що його завдання можуть бути реалізовані без змін нормативного поля існуючої держави. У молодих пострадянських демократіях спостерігається якраз процес, який більше підходить під визначення політичного управління. І здійснюється він найчастіше від імені держави групою політичної еліти, яка контролює державні ресурси.

Слід зазначити, що проблема змішування політичного менеджменту і політичного управління є загальною і для усталених демократій і для новостворених. Дослідники проблем демократії вважають, що ймовірність використання державних ресурсів в інтересах певних правлячих груп існує навіть у найбільш ліберальних демократіях. Зараз вже ні для кого не є секретом, що після приходу до влади політики продовжують користуватися послугами політичних менеджерів.

Проблема співвідношення політичного і адміністративного рівнів управління обговорюється досить давно. За цей час уявлення про їх співвідношення і зв'язку дуже змінилися. Не змінилося тільки уявлення про те, що на рівні політики відбувається зіткнення інтересів і позицій, результат якого здебільшого заздалегідь невідомий і залежить від уподобань громадян. А на рівні адміністративної влади завжди повинні діяти і діють

професіонали, котрі розуміються на тонкощах управління державою.

Ще з кінця XIX ст. у світовій політичній науці ведуться дискусії про можливість залучення адміністративних працівників до процесу прийняття політичних рішень. Найчастіше увагу дослідників привертає вплив, спрямований від виконавчого рівня до рівня прийняття державних рішень. Вважається, що останніми роками саме такий вплив посилюється. Однак на часі політологи більше звертають увагу на зворотний процес – впровадження політичних діячів в структуру державної адміністрації. Це дозволяє їм отримати доступ до державних ресурсів і реалізувати приватні інтереси різних груп, що бажають контролювати політичний рівень влади.

Сучасні політологи відзначають, що класичне питання відділення політики від адміністрування має як мінімум дві сторони. По-перше, проблема розглядається з точки зору співвідношення процесу державного управління з процесом вироблення політики. По-друге, з точки зору впливу і патронажу по відношенню до державного апарату.

Деякі з політологів виявляють чіткий зв'язок між дієздатністю опозиційних партій і можливістю політизації держави саме в «нових демократіях». І тут дуже важливим є співвідношення правлячих структур і опозиції. Якщо в країні опозиція слабка, то це, як правило, призводить до ситуації, коли заздалегідь відомі переможці виборчих кампаній, і саме останні використовують державний апарат у своїх цілях. Якщо опозиція сильна, то вона здатна обмежити такі тенденції і перешкодити можновладцям нелегітимно використовувати державний апарат.

Найпотужнішими учасниками боротьби за контроль над державними ресурсами є політичні партії і групи інтересів. Їхньою метою у цьому випадку є не суспільні інтереси, а задоволення особливих інтересів політичних агентів. Такі агенти використовують громадські ресурси в особистих або групових цілях, а критерієм і гарантією отримання вигоди є не суспільні заслуги, а політична лояльність [6]. Слід зауважити, що дуже часто партії влади (правлячі партії) не можуть надати населенню скільки-небудь ясну політичну програму і ідеологічну платформу. Вони просто орієнтовані на захоплення державних посад [7]. Тобто відбувається підміна понять. Політики прагнуть до заняття державних посад не для того, щоб реалізувати свої політичні цілі, а,

навпаки, щоб, уже маючи реальну владу, нав'язати населенню такі цілі.

Цікавий у цьому контексті і взаємозв'язок між демократією та інформатизацією суспільства. Багато дослідників проблем демократії розглядають нові інформаційні технології як фактор радикальної політичної трансформації суспільства. На їхню думку, поширення і розвиток інформаційних технологій може призвести до виникнення принципово нового демократичного світу, населеного поінформованими, політично компетентними і такими, що мають можливість постійно виявляти свою політичну активність, громадянами. Такі громадяни не просто будуть залучені у простір демократії, але й зможуть приймати політичні рішення замість професійних політиків.

Але будь-який процес, що відбувається у суспільстві, є багатостороннім. І інформатизація не може бути винятком. Розглядаючи тільки позитивний вплив інформатизації на сучасну демократію, не помічаючи негативних сторін, ми ризикуємо через певний проміжок часу опинитися віч-на-віч з невідомим нам феноменом. Спочатку слід визначити, чи дійсно інформатизація суспільства веде до радикальної трансформації демократичної системи? Чи вона просто сприяє поліпшенню вже демократичних форм в умовах, що склалися? На нашу думку, інформатизація має як позитивні, так і негативні риси. І зараз акцент у дослідженні тих і інших перемістився в бік негативних. Позитивний бік інформатизації вже досить відомий, а негативний – поки що не отримав своєї об'єктивної оцінки.

Переконані прихильники інформатизації вважають, що завдяки новітнім інформаційним технологіям безпрецедентно підвищиться політична активність мас, залучення їх в суспільно-політичне життя і ступінь їх політичного впливу. Прихильники технологічного детермінізму вважають, що радикальні зміни у сфері масових комунікацій автоматично спричинять виникнення принципово нового політичного життя.

Інтернет дійсно багато в чому спрощує прояв політичної участі громадян, але не формує його. Дійсно, політичні ресурси мережі Інтернет потенційно відкриті для всіх, хто має доступ до неї, однак, швидше за все Інтернет не стільки поживавить пасивну частину суспільства, скільки посилить голоси вже активно залучених у політичне життя громадян.

По-перше, суто кількісне нарощування обсягу прийнятної для людського сприйнят-

тя інформації не є однозначно позитивною тенденцією. На зміну часів інформаційного дефіциту приходять час інформаційних перевантажень і надлишку, масштаби якого перевищують можливості її (інформації) застосування. По-друге, помилкою було б припускати, що зміцнення демократії і перетворення у суспільному житті можна досягти тільки за рахунок технічних змін у сфері комунікацій.

Основна проблема сучасної демократії полягає не в дефіциті механізмів політичної участі, а в розчаруванні громадян у самій політиці, в посиленні їх незадоволеності діяльністю політичних інститутів і падінні громадського інтересу до політичного процесу. Прихильники радикального інформаційного оновлення демократії стверджують, що завдяки інформаційним технологіям зростає консолідація суспільства. Однак реальний досвід соціального розвитку свідчить про те, що вдосконалення інформаційних технологій може породжувати тенденції його подальшої фрагментації. Виникнення і розвиток різних «мережових спільнот» веде до руйнування спільнот традиційних. А на зміну фрагментації, зумовленої географічною роз'єднаністю і руйнуванням традиційних форм соціальних контактів, приходять нова фрагментація, що пов'язана з роз'єднаністю осередків мережі і кристалізацією в ній вузьких спільнот людей.

Сьогоднішня інтернетизація веде не стільки до створення єдиного соціального простору, скільки до плюралізації цього простору, обертається його поляризацією і фрагментацією. Розширення індивідуальної свободи, збагачення людини новими можливостями реалізації його особистого вибору приходять у суперечність з інтересами консолідації та зміцнення цілісності суспільного організму.

Результатом створення численних віртуальних спільнот стає різке звуження кола проблем, що потрапляють в поле уваги індивіда, втрата ним здатності чути інші думки і розмірковувати про спільні проблеми. А це, своєю чергою, сприяє керованості демократичних процесів з боку професійних політиків.

Інформаційна революція надає людині технологічні можливості відфільтрувати все, що не узгоджується з його думкою і не є предметом його індивідуальних уподобань. Вважається, що коли дискутують люди, які

дотримуються різних думок, вони, в результаті рухаються до компромісу і іноді досягають згоди. Дискусія між ідеологічно спорідненими людьми нерідко призводить до того, що їхні погляди стають екстремістськими. Інтернет допомагає людям самостійно знаходити співрозмовників далеко за межами фізично доступних їм соціальних контактів. Це сприяє виникненню островів однодумності, ізольованих від спілкування з прихильниками інших поглядів. Така тенденція може призвести до наявності в суспільстві соціальних груп, що характеризуються підвищеною непоступливістю і зниженою здатністю йти на компроміс і поважати думку інших людей.

Деякі вчені говорять про те, що економічна глобалізація спричинила ідеологічну глобалізацію. І замість ідеократичного тоталітаризму поступово виник ідеократичний плюралізм. Якщо раніше демократія сприяла добробуту найбільшій кількості громадян, то тепер сучасна західна демократія зіткнулася з проблемами втрати популярності і нездатності розв'язувати реальні політичні проблеми. Це призвело до активізації крайніх політичних сил. З одного боку, правих, які виступають за збереження традиційних цінностей. З іншого – вкрай лівих, які закликають боротися зі зростаючим соціальною нерівністю.

ЛІТЕРАТУРА

1. Шумпетер Й.А. Капіталізм, соціалізм і демократія / Й.А. Шумпетер; Пер. з англ. В. Ружицький, П. Тарашук. – К.: Основи. – 1995. – 528 с.
2. Лукин А.В. Возможна ли другая демократия? / А.В. Лукин // Полис. – 2014. – №1. – С.10-19.
3. Лэйн Д. Мираж демократии / Д. Лэйн // Полис. – 2014. – № 6. – С.124-131.
4. Пшизова С.Н. Можно ли управлять демократией? / С.Н. Пшизова // Полис. – 2013. – №6. – С.37-45.
5. Пушкарева Г.В. Политический менеджмент в системе управленческих отношений современного общества / Г.В. Пушкарева // Вестник МГУ. Сер. Государственное управление. – 2005. – №3. – С. 98-99.
6. Фісун О. Неопатримоніалізм проти демократії в Україні / Олександр Фісун // Віче. – 2008. – № 17. – С. 4-7.
7. Шаповаленко М.В. Политическое развитие современных переходных обществ: теоретические подходы и основные тенденции: Монография / М.В. Шаповаленко. – Х.: Изд-во Харьк. нац. ун-та внутр. дел, 2007. – 340 с.